

"המטבח של גולדה" – מטאפורות מלחמה כעסקי נשים

דליה גבריאלי נורי

המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר אילן ומכללת הדסה ירושלים

daliagav@post.tau.ac.il

א. ראש ממשלה שהיא אישה

בוקר אחד בחורף של שנת 1969 התעורר השיח הישראלי וגילה שראש הממשלה היא אישה. השיח הישראלי מודל '69 הכיר נשים שהן עקרות בית מאושרות, גננות ומורות, פקידות מסורות, מזכירות במשרה חלקית ואפילו מלכות יופי. ראש ממשלה שהיא אישה – לא ראה השיח הזה מעודו. ולא רק הוא. גולדה מאיר הייתה אחת משלוש הנשים הראשונות בעולם שכיהנו במשרה הרמה. אבל השיח הישראלי קורץ מן החומר הנכון. למוד שלוש-מלחמות לא הרשה לעצמו להיבהל. נדרשו לו שלוש דקות כדי להתעשת ולעשות את מה שהיה רגיל לעשות: משחר נעוריו התמחה השיח הזה בהעלמת נשים. נשים חלוצות, נשים פועלות, נשים מנהיגות ונשים של יום-יום, כל אלה הוא הקטין, גימד, מידר והדיר במיומנות שרק השתבחה במרוצת השנים. כשרצה לגוון, סיפר בדיחות על נשים ועל היכולות שלהן. כעת פצח וסיפר שזה בכלל לא נכון שראש הממשלה היא אישה. להפך. גולדה היא הגבר היחיד בממשלה. כשהביטלצדדים נדהם לגלות שאיש אינו צוחק. הסתבר שראש הממשלה הזאת, בניגוד לזה שקדם לה, לא מתאימה לבדיחות. אי אפשר ללעוג לה, וחמור מזה: ראש הממשלה הזאת אינה ניתנת לצמצום, וגם לא למזעור. ועל העלמה אין בכלל מה לדבר. להפך. גולדה היא אישה שתופסת לעצמה מרחב. ועוד איזה מרחב. היא שולטת ביד רמה על שרי ממשלה, ומפעילה במיומנות סוללות של גברים. היא אוהבת אותם אבהיים כמו גלילי, חלוציים כמו אלון ויפי-בלורית כמו דוד אלעזר. אפילו עם הכריזמה הנרקיסיסטית של שר הביטחון שלה, משה דיין, היא מיטיבה להסתדר. באנגלית קולחת, אוזנת סיגריה, היא מצטלמת שוב ושוב לצדם של שועי עולם, משוחחת בטבעיות עם ניקסון, עם רוג'רס, עם יארינג, עם צ'או צ'יסקו, עם מי לא.

גולדה מאיר, הבין פתאום השיח הישראלי ונבהל – היא אתגר בכלל לא פשוט. אבל האמת היא שבשנים ההן היו לנו דאגות אחרות, חמורות לא פחות מאשר ראש ממשלה שהיא אישה.

ב. מגדר בשירות הביטחון הלאומי

ממש באותו חודש שבו נבחרה מאיר לראשות הממשלה, בחודש מארס 1969, פרצה מלחמת ההתשה. יצחק מאיר-לויין, נציג אגודת ישראל, אמר בכנסת:

"רבים בעולם, יהודים ולא יהודים, יביעו לבטח את תמהונם על כך שדווקא עכשיו מצאו לנכון להעמיד אישה בראש הממשלה. גם אינני משוכנע שזה ירתיע את הערבים".

הוא טעה. מהר מאוד התברר שלראש ממשלה שהיא אישה – יש יתרונות ביטחוניים שאין להקל בהם ראש. זה לא היה חידוש. מאז ראשית הציונות נרתמה הזהות הנשית להגשמת היעדים הלאומיים, ומעל לכולם, הביטחון הלאומי. כך למשל, כבר בשנות העשרים נצפו נשים ש"טמנו בחזה פרבלום וכמה

רימונים לשעת אש" והפגינו בכך ניצול מיטבי של מבנה הגוף הנשי. עם השנים, משיתוף הפעולה בין הנשיות הציונית הזאת והביטחון הלאומי פרצו אפיקי פעולה חדשים ויצירתיים. כעת, עם הרבה קריצות לכל הכיוונים, ועוד לפני שידע לאיית כהלכה את המילה פמיניזם, הבין השיח הישראלי שהעובדה שגולדה היא אישה – היא נכס אסטרטגי ממדרגה ראשונה. בשקט-בשקט, בחשאיות היאה לעניינים כאלה, גויסה זהותה המגדרית של גולדה לשירות הביטחון הלאומי. נשיותה, אימהותה, סבתאותה של גולדה – פתאום התברר שכל אלה הן מטריה מושלמת, שתחתיה אפשר יהיה לעבוד כפי שצריך.

אבל ראשית כול נתפר סיפור כיסוי ושופצה זהותה של ראש הממשלה: ראש הממשלה של ישראל עסוקה בעיקר בבישול. היא גם עורכת קניות כשצריך. גולדה היא אולי ראש ממשלה, אבל קודם כול היא אישה. ועל כן צר עולמה כעולם שבין המטבח למכולת. ברוח זו נקשרו לה שתי מטאפורות שעתידות לככב בתקשורת הישראלית: "המטבח של גולדה" ו"סל הקניות של גולדה". לפני שנרד לחקרן של שתי המטאפורות האלה, ולפני שנבין במה בעצם תרומתן לביטחון הלאומי, נאמר כמה מילים כלליות על כוחן של מטאפורות פוליטיות.

ג. מטאפורה אחת שווה אלף מילים

במשך שנים נחשבו מטאפורות לדקורציה, קישוט, אורנמנט, סוג של רקמה, תחרה, גובלן או פורצלן. בקיצור: עסק של נשים. ב-1980 בא השינוי. עם צאת ספרם של לייקוף וג'ונסון *Metaphors We Live By* הונחה התשתית ל"תיאוריה הקוגניטיבית של המטאפורה". מאותו רגע הובן שמטאפורות הן מכשירים יעילים מאין כמותם לעיצוב וליצור מחשבות. מטאפורות ממסגרות לנו את העולם. אי אפשר לחשוב בלי מטאפורות. ולצורך העניין שלנו: מטאפורות הן כלי פוליטי יעיל וראוי לתשומת לב. במיוחד חשובה טענתם של לייקוף וג'ונסון שלפיה אי אפשר לחשוב ולדבר על מושגים מופשטים אלא באמצעות מטאפורות. מכאן קצרה הדרך להבנה, שכדי להבין באמת על מה אנחנו חושבים כשאנו מדברים על "מלחמה" ועל "שלום" – יש צורך לנתח את השיח המטאפורי האופף מושגים אלה. ובמילים אחרות: ניתוח מטאפורות מלחמה אינו ניתוח אסתטי גרידא, אלא גם, ובעיקר, אמצעי יעיל לחשיפת תכנים אידיאולוגיים שבדרך כלל סמויים מן העין. המלחמה הקרה, מבצע שלום הגליל, מבצע גשמי ברכה ומבצע חומת מגן, כל אלה ורבים רבים אחרים – הם אוצרות סמנטיים הראויים להתעמקות החורגת מגדר העניין שלנו.

ברוח ההבנה החדשה נטבעה הממרה הבאה: "יועצים צבאיים מדגישים את חשיבות השליטה בשמים. יועצים פוליטיים מדגישים את חשיבות השליטה במטאפורה". בעשרים השנים האחרונות, בעקבות לייקוף וג'ונסון, עסוקים עשרות חוקרים מכל העולם בניתוח מטאפורות כחלק מניתוח השיח הפוליטי. המטאפורות של צ'רציל, מרטין לותר-קינג, מרגרט תאצ'ר, ביל קלינטון והילארי רודהם-קלינטון, ואפילו המונולוגים של שני ג'ורג' בוש, האב והבן – זכו לדיון מעמיק, ונבחנה השפעתם על קהלי היעד. השיח הישראלי של סוף שנות הששים, כמו תמיד, הקדים את זמנו. לא היה לו צורך בתשתית תיאורטית ולא בגישות קוגניטיביות. מהר מאוד הוא הבין שמטאפורות יעילות מאוד בעיכול מצבים קשים, והן מסוגלות לשווק באלגנטיות כמעט כל רעיון פוליטי. שתיים-שלוש מטאפורות טובות יכולות להועיל

הרבה יותר מסתם נאומים בכיכר העיר. במחי מטאפורה אחת אפשר יהיה להשתיק את השמיניסטים עם המכתב המעצבן שלהם, לסלק את חנוך לויך מעל הבימה ובאופן כללי למחוק טענות של עייפות ציבורית לאחר 18 חודשים של מלחמת התשה מתישה מאין כמוה.

לפני שנחזור לשתי המטאפורות שנקשרו בשמה של ראש הממשלה גולדה מאיר, נבהיר הבהרה מתודולוגית אחת: המילה מטאפורה תכלול לצורך הדיון שלנו כל מיני תת-מחלקות, כמו מטונימיות וסינקדוכות, מידול מטאפורי וגם סתם דימויים.

ד. "המטבח של גולדה" ו"סל הקניות של גולדה"

"המטבח של גולדה" היה כינוי לפורום מצומצם של מקורביה של ראש הממשלה בצמרת השלטון, שאתם נהגה לדון בדברים החשובים באמת. למעשה, הסוּוּתה המטאפורה הזאת מהלך חשאי ובלתי דמוקרטי של קבלת החלטות עקרוניות, רבות מהן בענייני ביטחון. במילים אחרות: תחת מטאפורת "המטבח" הסתתר לעתים קרובות "חדר מלחמה" ובו נקבעו ענייני הביטחון הבווערים של ישראל. לצד המטבח כיכב בשיח הישראלי של סוף שנות השישים "סל הקניות של גולדה". באמצעות מטאפורה זו נהגו העיתונים לדווח על מסעי הרכש הביטחוני של ראש הממשלה בארה"ב, על הפנטומים, הטנקים והטילים שהביאה גולדה ב"סל הקניות" שלה, בשובה מפגישותיה עם הנשיא ניקסון.



"סל הקניות של גולדה" הסוּוּתה את העובדה כי בתקופת כהונתה של מאיר הפך המזרח התיכון למעבדת הנשק המתקדמת ביותר בעולם. כשהרוסים חימשו את המצרים בטילי סאם 2, חימש אותנו הדוד סאם בפנטומים מצוידים ללוחמה אלקטרונית. בתגובה חימשו הרוסים את המצרים בטילי סאם 3, ומחודש לחודש חבית חומר הנפץ המזרח תיכונית הלכה ותפחה, אורבת בסבלנות לשעת כושר שאכן לא איחרה להגיע.

ה. מה הועילו המטאפורות של גולדה

שנות כהונתה של גולדה עד למלחמת יום כיפור היו שנים קשות מבחינה ביטחונית. הייתה מלחמת התשה ממושכת, היו אין-ספור פעולות טרור, והיו לא פחות מ-721 הרוגים חיילים ואזרחים. סבנה, מינכן וילדי קיבוץ אביבים הם רק מקצת מן הקודים שנצרכו בתודעה. אבל למרבה הפליאה, בזיכרון הקולקטיווי זכורות השנים הללו כ"שנות האופוריה". כדי שזכור אותן כך, היה השיח הישראלי צריך לעמול קשה.

המטאפורות של גולדה הן חלק ממנגנון שיחי שאפשר לכנותו "מנגנון מנרמל מלחמה", כלומר שורה של פרקטיקות שהפכו את המלחמה לכזאת שאפשר לחיות אתה, שהיא חלק מן החיים הנורמליים. האם בכלל אפשר לנרמל מלחמה? כן, אפשר בהחלט. המנגנונים התרבותיים של נרמול המלחמה בשנות כהונתה של גולדה כללו שפע של אלבומי ניצחון, 31 להקות צבאיות, חלוקה חסרת תקדים של 821 עיטורים צבאיים, וגם מצעדים צבאיים עזי-רושם בחוצות ירושלים. כל אלה ורבים אחרים הפכו את המלחמה לעיסוק אפשרי, לא נורא, חלק טבעי מחיי היום-יום של אזרחי ישראל.

אל התרבות שנרמלה את המלחמה נוספו גם שורה ארוכה של "מטאפורות מנרמלות", כולן רוויות בהומור ישראלי מקורי. מטאפורות אלה לא נגעו רק למטבח או לסל הקניות של גולדה. בין המטבח למכולת פצחה ממשלת מאיר בשורת מבצעי חיסול חובקי-עולם שהוסו תחת המטאפורה המרעננת "מבצע אביב נעורים". עונשים קולקטיוויים שהשית השלטון הצבאי על תושבי השטחים זכו לכינוי "ענישה סביבתית". מטאפורה זו הוסיפה ל"כיבוש הנאור" ממד של דאגה אקולוגית. מטוסי פנטום נורמלו בפי פוליטיקאים תחת המטאפורה "צעצועי משחית". גיחות הפחדה שערכו מטוסי חיל האוויר מעל שמי דמשק כונו "מלחמת בומים". בעיתונים נכתב רבות על "גבולות פתוחים" ו"ביקורי קיץ", שהפכו אותנו באחת לשווייץ של המזרח התיכון: במקום כיבוש מדכא הפך השיח את השטחים לאתרי תיירות, עליזים, צבעוניים, אתרים של חופש.

מטאפורות נרמול המלחמה שיבשו לנו את הראייה. בתנאים כאלה אין זה פלא שהשנים שקדמו למלחמת יום כיפור זכורות לנו כשש שנים של אופוריה. חוסים בצלה האימהי של ראש ממשלה שכל מעייניה בבישול ובקניות, עם "אביב נעורים", "צעצועי משחית", "מלחמת בומים" ו"גבולות פתוחים", הרגשנו שמעולם לא היה מצבנו טוב יותר.

ו. המורשת של גולדה ופינת הבישול של דן חלוץ

זהותה המגדרית של גולדה מאיר נקלעה לצומת סואן ומסוכן שבין שני השיחים הדכאניים והשורדניים ביותר בהיסטוריה של השפה העברית החדשה: השיח הפטריארכלי והשיח הביטחוניסטי. גולדה היטיבה להשתלב בתנועה וצלחה את שני השיחים גם יחד. במסווה של חדוות בישול בישלה לנו מדיניות אקטיוויסטית חסרת פשרות ואומצה בחום אל לב השיח הישראלי. בחודשים שקדמו למלחמת יום כיפור זכתה גולדה לאהדה ציבורית שספק אם מי מראשי הממשלה שלנו זכה לה אי פעם. במשך ארבע שנים נדמה היה שגולדה שלנו היא כוח הרתעה מן המוצלחים ביותר שהיו לישראל – חומת מגן של אישה אחת. היא הגנה עלינו מפני מלחמה וגם מפני שלום. עם הרבה הומור ובלא היסוס היא נערה מעלינו שורה של יזמות שלום, כולל היזמות של רוג'רס וארינג, של דיין, של אלון, של סאדאת,

של מי לא בעצם. את דוקטור נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות העולמית, שהגיע לכאן בדחילו ורחימו כדי לבקש את רשותה להיפגש עם נאצר, היא הניסה בהינף יד, ופסקה בשובבות: אם גולדמן ונאצר יעשו שלום – אז יהיה שלום בין גולדמן לנאצר.

ומכיוון שלא בא השלום, פרצה מלחמת יום כיפור, והשאר יסופר בתולדות ישראל. לאחר מלחמת יום כיפור זכה "המטבח של גולדה" לגינוי, ואפילו בדו"ח ועדת אגרנט נטען כי רבה הייתה תרומתו לתהליך הכושל של קבלת ההחלטות ערב המלחמה.

חודשים אחדים לאחר המלחמה פרשה גולדה מן החיים הציבוריים. היא הלכה לעולמה בשנת 1978, אך מטאפורת המטבח שלה עודנה חיה ובוועטת. ראשי הממשלה הגברים שבאו אחריה אימצו אותה בחוס. ביבי, ברק, שרון וגם אולמרט – כל אחד מהם התהדר במטבח משלו ואפילו במטבחון, ובין כותלי המטבחים הללו הוסיף ומוסיף להתבשל לו הביטחון הלאומי.

עזבונה המטאפורי של גולדה עודנו חי עמנו. ניתוח של שיח לבנון 2006 מגלה שמנהיגינו מוסיפים לדבר על מלחמה – במטאפורות השאובות מעולמות אחרים. במלחמה האחרונה דיברו המנהיגים על "התקפה כירורגית" ועל "ניצחון בנוק-אאוט" והוכיחו שמהו במנגנון החשיבה שלנו באשר למלחמה – מוסיף להיות משובש. ניתוח של מטאפורות המלחמה האחרונה מגלה כי המלחמה אצלנו הייתה ועודנה ספורט, מסחר, תרופה ותבשיל גם יחד. ואם מלחמה קשורה אצלנו למזון ולבריאות, אין זה מפתיע שבחדרי חדרים, כך אומרים, כבר מתבשלת לה המלחמה הבאה.

ביבליוגרפיה

הרצוג, חנה (בדפוס). "לקראת שחרור האשה – ראשיתו של הגל השני של הפמיניזם בישראל 1968-1977". בתוך: *העשור השלישי: תשכ"ח-תשל"ח*. ירושלים: עידן, יד בן צבי.

מאיר, גולדה (1975). *חיי*. תל אביב: מעריב.

מוציניק, מלכה (בדפוס). "פצצה חכמה ואש ידידותית: השימוש בלשון להסוואת האלימות". בתוך: *יהושע גתי (עורך)*. *מילה בסלע*.

Lakoff, George (1995). "Metaphor, Morality, and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust". *Social Research* 62 (2): 177-213.

Gavriely-Nuri, Dalia (forthcoming). "Friendly Fire: War-Normalizing Metaphors and Political Correctness".

Gavriely-Nuri, Dalia (in press). "The 'Metaphorical Annihilation' of the Second Lebanon War (2006) from the Israeli Political Discourse". *Discourse and Society*.